

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

42

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM 1955

Tijdens het drukken van deze aflevering overleed op 25 januari 1956 het lid der Commissie van Redactie A. van der Wiel, conservator van het Munt- en penningkabinet van 's Rijks Munt. Gedurende de enkele jaren, dat hij in de redactie zitting had, heeft hij met bijzondere belangstelling en ruime kennis van zaken het Jaarboek gediend.

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg; Dr. A. Gorter, Bilthoven; O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen; A. van der Wiel †; Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten aan het secretariaat: Lange Voorhout 50, 's-Gravenhage.

DE PORTRETPENNINGEN VAN ADRIAEN ROTTERMONT

door

M. FLOHIL

Door de zeer belangrijke hiervoor gepubliceerde archiefvondst van Mr. Beltjes in het archief te Culemborg, valt een geheel ander licht op de monogrammist AR die tot nu toe werd vereenzelvigd met de Saksische medailleur Abraham Riese, van wie slechts enige gesigioneerde werken bekend waren, merkwaardigerwijs grotendeels in betrekking tot personen uit deze gewesten. Het feit, dat een van deze penningen het werk is van de Haagse zilversmid Adriaen Rottermont brengt ook zeker de andere op diens naam.

Een juist in bewerking zijnde publicatie over ander werk dat aan deze monogrammist werd toegeschreven, is daarom omgewerkt en enigszins aangevuld. Er is thans nl. geen reden meer het onderzoek met het op 1625 gestelde sterfjaar van Riese te beëindigen.

Over de veronderstelde medailleur Abraham Riese was ternauwernood iets te vinden. Nagler¹ vermeldde in 1858 het monogram AR als dat van Riese, en deze vermelding zal wel de oorzaak zijn, dat de AR gesigioneerde penningen aan hem werden toegeschreven. Aan deze door volgende auteurs doorgegeven legende is thans definitief een einde gekomen. Van hem was trouwens uiterst weinig bekend. Hij is stempelsnijder aan de munt te Dresden geweest en enig instrumentmakerswerk in de verzameling van de Keurvorsten van Saksen staat op zijn naam². Als medailleur gold hij slechts wegens de nu onjuist gebleken toeschrijving van de met AR gesigioneerde penningen³. Deze moeten nu als het werk van Adriaen Rottermont beschouwd worden. Zo is alle aanleiding dit werk opnieuw te onderzoeken en na te gaan of mogelijk ook niet gesigioneerde werken erin opgenomen dienen te worden.

1. Prins Maurits

Pl VI, 1

Eenzijdig; iets naar rechts gewend geharnast borstbeeld; tussen de binnenrand bestaand uit een bladerkranis verdeeld in 4 compartimenten, elk met de bladeren in tegengestelde richting verlopend, en de bredere

sterk geprofileerde buitenrand, welke op zijn buitenste profilering op regelmatige afstanden met groepen van een drietal parels is bezet, het omschrift: (rozet) MAVRITH * DEI · GRATIA * PRINCIP * AVRAICAE * COMIT * A * NAS · CATZ * VIAND · MOERS * Z * EFF. Gesigneerd onder de armafsnede * AR * (monogram en creux).

Kon. Penningkabinet (Cat. 547 ⁴)	Br. 99 mm
Haarlem, Teylers Museum	Z. 101 mm
Londen, Brits Museum	Br. 99 mm
Ex. Coll. Flohil (afb. Forrer V, p. 127 ⁵)	Br. 109 mm
Lit.: De Vries en de Jonge I, pl. V, 4	

De afscheiding tussen de afzonderlijke woorden of afkortingen geschiedt door 5-bladige sterretjes soms vervangen door of verworden tot een punt, beide halverhoogte.

1a. Penning met vz. als 1.

Kz. gekroond wapen van de Prins; tussen gelijke geprofileerde randen als op de vz. Omschrift: (ster) MAVRITH * DEI · GRATIA * PRINCIP * AVRAICAE * COMIT * A * NAS · CATZ * VIAND · MOERS * SIG
's-Gravenhage, Part. collectie (afb. Cat. J. Schulman 10 febr. 1908, no. 1351) Br. 99 mm
Lit.: *De Nederlandsche Leeuw*, 43 (1925), kol. 131.

De letters van de kz. zijn volkomen gelijk aan die van de vz. met een gelijksoortige interpunctie. De maker van de vz. en kz. moet daarom wel dezelfde zijn.

Deze slechts éénmaal voorkomende keerzijde dient zich aan als het „zegel” van Prins Maurits. Er is alle reden aan te nemen, dat deze gegoten is met behulp van de in of na 1618 voor de Prins vervaardigde stempel voor zijn derde grootzegel, het bestaan waarvan Mr. Van der Hoop indertijd bij ontstentenis van afdrukken aan archiefstukken uit deze penning heeft afgeleid⁶. Het is dus mogelijk dat Rottermont behalve een portretpenning, ook een zegelstempel in opdracht van de Prins heeft vervaardigd. Op de vraag of hij ook de vervaardiger van vroegere zegelstempels is, kan hier niet worden ingegaan. Het stuk wordt door De Vries en de Jonge gesteld op 1622, doch geen enkel argument, dat hiertoe wordt aangevoerd is steekhoudend. De woorden DEI GRATIA in het omschrift plaatsen de penning na het overlijden van Philips Willem in 1618. De samenhang met het zegelstempel wijst wellicht op vervaardiging in dat jaar na Maurits' verkrijging van het Prinsdom Oranje.

2. Floris II van Culemborg, 1622 Pl. VII, 1
 Vz. naar rechts gewend geharnast borstbeeld met grote plooi kraag en draperie om de schouders; binnen een parelrand. Omschrift: * FLORIS · GRA · VA · CVLENBORCH * VRIH * VAN * PALANT · Z · Gesigneerd AR (en creux) links op de afsnede van het armstuk.
 Kz. wapen met 3 helmtkens, geflankeerd door lofwerk binnen een parelrand, welke aan weerszijden door het lofwerk onderbroken is en links door het helmteken. Bovenaan: FAVENTE · DEO ·
 Kon. Penningkabinet (Inv. 1911, 11) Br. 46 × 39 mm
(met aangegoten lipje)
 's-Gravenhage, Part. collectie Br. 46 × 39 mm
(zonder oog)

Lit.: Van Loon I, p. 115

Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 42 (1955), p. 1

De interpunctie bestaat weder uit 5 puntige sterretjes of punten halverhoogte. Het omschrift van de voorzijde begint met een sterretje.

2a. Kleiner en niet gesigneerd.

Haarlem, Teylers Museum Z. 45 × 39 mm
 Culemborg, Oudheidkamer voor Culemborg en Omgeving Z. 44 × 38 mm

De onlangs teruggevonden rekening dateert 2—2a met zekerheid op 1622.

3. Ernst, Graaf van Mansfeld Pl. VII, 2
 Vz. naar rechts gewend geharnast borstbeeld met liggende kraag en draperie om de schouders; binnen een parelrand het omschrift: * ERNEST · PR · ET · CO · MANS · MAR · CAS · N · E · BV · B · HELD · ⁷. Onder de afsnede, rechts van het beginsterretje van het omschrift gesigneerd AR (en creux) met rechts een punt (en creux) halverhoogte.
 Kz. gekroond cartouchevormig wapenschild, bovenaan randschrift: * FORCE * M · EST * TROP *; het geheel binnen parelrand.
 Kon. Penningkabinet (Cat. 554⁸) Z. 48 × 41 mm
(met oog en ring)
 Londen, Brits Museum G. 48 × 41 mm
 Brussel, Penningkabinet der Kon. Bibliotheek Z. 48 × 41 mm
Br. verguld 50 × 42 mm
 München, Staatliche Münzsammlung Br. verguld 48 × 41 mm
 Coll. Flohil Z. 49 × 42 mm

Lit.: Van Loon II, p. 144

O. Tornau, *Münzwesen und Münzen der Grafschaft Mansfeld*,
Praag 1937, Nr. 661.

3a. Kleiner, eveneens gesigneerd. De letters N op de vz. hebben een enigszins afwijkende vorm.

Haarlem, Teylers Museum

Z. 45 × 38 mm

Lit.: Tornau, no. 660

Tot zover de gesigneerde penningen van Adriaen Rottermont.

Daarnaast moeten een aantal ongesigneerde stukken waarschijnlijk met dit oeuvre in verband worden gebracht.

In nauwe relatie tot no. 3 staat:

4. Ernst, Graaf van Mansfeld, 1624 Pl. VII, 3

Vz. naar rechts gewend geharnast borstbeeld, omschrift: ERNEST · PR ·
ET · CO · MANS · MAR · CAS · N · E · BV · HELD · 1624

Kz. Allegorische voorstelling: een in Romeins gewaad geklede figuur — boven het hoofd aangeduid met HANIBAL — houdt met zijn rechterhand een fakkel tegen de rotsbodem en stort met zijn opgeheven linkerhand uit een kruik azijn op de rots. Bovenaan randschrift: · OBSTANTIA · ROBORE · RVPIT ·; het geheel binnen parelrand.

Haarlem, Teylers Museum

Br. 47 mm

München, Staatliche Münzsammlung

Br. 47 mm

Lit.: Tornau, no. 667

Zowel op de vz. als kz. tussen de woorden en aan het einde punten alle op halve hoogte; op de vz. echter aan het begin van het omschrift geen punt of ster.

De letters zijn grover en kleiner dan bij no. 3 en met name de c en de s vertonen verschillen. Deze komen echter veel overeen met die van een penning, hierna beschreven als no. 6, waarin ook exemplaren van die letters voorkomen die weer meer overeenstemming vertonen met die van 2 en 3.

De voorstelling van de kz. zinspeelt op het verhaal, dat Hannibal om voor zijn leger een doortocht door de Alpen te banen, de rotsen door grote vuren liet verhitten en ze daarna met azijn begieten, waardoor zij verpulverden (Livius 21, 37). Deze vergelijking met Hannibal kan samenhangen met Mansfelds tocht uit de Palts, met een vrij grote

troepenmacht dwars door de Zuidelijke Nederlanden ondanks de tegenstand der Spanjaarden, voor de hulpverlening aan Maurits bij de ontzetting van Bergen op Zoom.

4a. Vz. als no. 4, doch jaartal 1620

Kz. gekroond cartouchevormig wapenschild, bovenaan randschrift: FORCE · MEST · TROP ; alles binnen parelrand.

Kon. Penningkabinet (Cat. 540)

Z. 47 mm

München, Staatliche Münzsammlung (jaartal onleesbaar) Lood 48 mm

(met oog)

Lit.: Tornau, no. 670

Het zilveren exemplaar is, vooral in het omschrift van de vz., duidelijk opgesneden, het jaartal kan zeer goed door die bewerking gewijzigd zijn van 1624 in 1620. De letters van de vz. van 4 en van beide zijden van 4a schijnen, voorzover beoordeling mogelijk is, onderling goed overeen te stemmen, vertonen echter minder gelijkenis met die van 3.

Het portret van 4—4a is niet gelijk aan dat van 3, de kraag is veel meer los en opstaand, het borstgedeelte is groter, rijker versierd, de houding zelfbewuster, het geheel is eleganter en de persoon lijkt daardoor mogelijk jonger. Dit portret kan echter onmogelijk veel in datum verschillen daar Mansfeld in 1626 overleed. No. 3 die ongedateerd is wordt door Van Loon eveneens in verband gebracht met de rol gespeeld bij het ontzet van Bergen op Zoom en daarom op 1622 gesteld. Mansfeld stond tot midden 1623 in dienst van de Republiek, waarna hij zich nadat zijn leger gedeeltelijk was verlopen of afgedankt van Den Haag naar Parijs en vandaar naar Londen begaf. In Februari 1625 kwam hij met in Engeland geworven troepen weer naar het vasteland om deel te nemen aan de oorlog in Duitsland. Indien inderdaad ook de penningen 4—4a het werk van Rottermont zijn, moefen zij wel in de jaren van het verblijf in de Nederlanden worden gesteld, dus in 1622—24. De mogelijkheid, dat het verschil in portret van nos. 3 en 4 afhankelijk zou zijn van de prent waarvan is uitgegaan in elk der beide gevallen, blijft onzeker. Wel doet dat van no. 3 meer denken aan de prent van W. J. Delff van 1624 naar een schilderij van M. Jz. van Miereveld en dat van no. 4 aan de ongedateerde prent van R. van Voest naar een schilderij van Antoon van Dijck, doch meer dan enige verwantschap is er niet.

5. Prins Maurits, 1615

Pl. VI, 2

Vz. geharnast bijna frontaal borstbeeld van Prins Maurits met tweeregelig omschrift: * MAVRITIVS * AVR * PRINC * COM * NASS * ET * MV * MAR * VE * FL * EQ * OR * PERISCCELIDIS; het geheel binnen een bladerkrans. Gedateerd onder de armafsneede 1615 (en relief).

Kz. gekroond cartouchevormig wapenschild omgeven door de Kouseband met motto: HONY * SOIT * QVI * MAL * Y * PENSE * op een geornamenteerd veld binnen een bladerkrans.

Kon. Penningkabinet (Cat. 508)

Z. verguld 55 × 45 mm
(met oog en ring)

Id. (Cat. 509)

Br. 55 × 45 mm

Id. (Cat. 510)

Br. 55 × 45 mm

(in twee losse platen)

Haarlem, Teylers Museum

Br. 55 × 45 mm

(met oog en ring)

Londen, Brits Museum (*Med. Ill.* 205, 39)

Z. 55 × 45 mm

(met oog)

Brussel, Penningkabinet Kon. Bibl.

Z. 55 × 45 mm

Id.

Br. 55 × 45 mm

Lit.: Van Loon II, p. 87

P. O. v. d. Chijs, *Het Munt- en Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool*, Leiden 1867, p. 70

Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde 3 (1895), p. 89

Soms wordt het jaartal 1615 ten onrechte als 1616 gelezen. Van Loon geeft aan 1613, welk jaartal bij mijn navraag niemand ooit heeft gezien; Van Loon kan het fout hebben gelezen, wat mogelijk heeft bijgedragen tot zijn bewering, dat de penning is vervaardigd bij de verheffing van Prins Maurits tot Ridder in de Orde van de Kouseband.

De overeenkomsten in afsnijding van het borstbeeld, in harnas en portret zijn opvallend, waarbij de maker zich in het grote ronde exemplaar (no. 1) wat de houding van het hoofd betreft meer aan beider voorbeeld, de prent door Jan Harmensz Muller⁹ naar een schilderij van M. Jz. van Miereveld heeft gehouden. Verder is er op beide penningen een gelijke omranding van het beeld (bij no. 1 binnen het omschrift) nl. een bladerkrans verdeeld in 4 compartimenten waarbij ter weerszijden van elke verdeling de bladeren in tegengestelde richting lopen. De scheiding van de woorden in de tekst wordt door rozetjes (bij no. 5 in zesbladige; bij no. 1, 2

en 3 echter vijfbladige) of punten halverhoogte aangegeven. De overeenkomst van de letters op de vz. en kz. is ondanks het zeer grote verschil in formaat, de meer vrije stand en de slordiger uitvoering in no. 5 groot, ook met die van nos. 2 en 3. De vorm van het wapenschild op de kz. vertoont grote verwantschap met dat van 3.

5a. Kleiner en grover zowel de vz. als de kz. wat portret, letters en ornament betreft. Het jaartal is hierop soms niet, soms onleesbaar aanwezig.

Kon. Penningkabinet (Inv. 1908, 12) Z. verguld 49 × 40 mm
(met oog)

De rozetjes op de vz. en de kz. zijn slordig behandeld en variëren tussen 4, 5 en 6-bladig.

6. Prins Maurits, 1616

Eenzijdig: borstbeeld als no. 5.

Omschrift: MAV. RITIVS AVR. PRINC. COM. NASS ET. MV. MAR. VE. ELEQ. OR. PERIS. CELIDIS. 1616. Het geheel binnen een brede gladde rand.

Londen, Brits Museum

Lood 56 mm

Het portret is met zeer geringe afwijkingen herhaald van no. 5, ook de letters zijn op een enkele uitzondering na gelijk. De interpunctie is slordig en veelal foutief. De rozetjes zijn wederom 5-bladig als op de meeste andere stukken.

7. Prins Maurits, 1620

Pl. VIII, 1

Vz. geharnast naar rechts gewend borstbeeld, binnen een bladerkrans het omschrift: MAVRITIVS · PR · AVR · CO · NASS - CAT · MARC · VER · ET · VLIS · beneden een wapenschildje met 2 gekruiste ankers, op de armafsnede ÆT 34

Kz. het devies van de Prins met binnen de bladerkrans het gewijzigde motto: SVR·CVLVS * JAM * - * ARBOR * PERFECTA ·

In het benedengedeelte: ANNO - 1620

Kon. Penningkabinet (Cat. 538)

Lood 56 × 43 mm

Londen, Brits Museum (opgesneden)

Z. 54 × 42 mm

Brussel, Penningkabinet Kon. Bibl.

Lood 58 × 45 mm

Lit.: Van Loon II, p. 127, 2

Deze ovale gegoten penning vertoont dezelfde bladerkrans in 4 compartimenten met tegengestelde richting der bladeren. Alleen is op de vz. als tegenwicht tegen het schildje beneden, boven een orna-

ment met een roosje aangebracht; deze accentuering van de verticale as vertoont ook de kz. door een rolvormig ornament boven en beneden de band waarop het motto van het devies is gesteld. Er is hetzelfde gebruik van (in dit geval vijfbladige) rozetjes en punten halverhoogte.

De letters van het stuk verschillen enigszins van no. 5, maar vertonen verschillende eigenaardigheden, die op no. 4 worden teruggevonden¹⁰.

In dit geval heeft de medailleur niet gebruik gemaakt van een prent, het voorbeeld is hier de portretmedaille van 1602 van Coenraad Bloc¹¹. Het borstbeeld is op gelijke grootte gecopieerd, ook de kz. is overgenomen; ofschoon de laatste meer moest worden aangepast aan de ovale vorm; het motto werd enigszins gewijzigd naar de omstandigheden.

Met no. 5 hangt weer samen een andere ovale gegoten portretpenning, waarvan echter de kz. veel armelijker aandoet.

8. Prins Frederik Hendrik

Pl. VIII, 2

Vz. borstbeeld van de Prins à trois quarts naar rechts met als omschrift binnen een dubbelopstaand randje: FREDERICUS · HEN · PR · AVR · CO · NAS · CAT MAR · VER · ET · VLIS ·

Kz. gekroond wapenschild, omgeven door het lint van de Kouseband met het motto: HONY * SOIT * QVI * MAL * Y * PENSE.

In de omgevende quadranten: PATRIAE // · QVE · · PATRI // QVE ·

Alles binnen een dubbel opstaand randje.

Kon. Penningkabinet (Cat. 591)

Z. 57 × 45,5 mm

Londen, Brits Museum (*Med. Ill.* XX, 4)

Z. 56,5 × 45 mm

Br. 55 × 44,5 mm

Lit.: Van Loon II, 168, 2

8a. Gelijke opzet, doch anders van uitvoering en kleiner

Pl. VIII, 3

Amsterdam, Collectie G. H. Crone

Br. verguld 54 × 42 mm

Londen, Brits Museum

Z. verguld en geëmailleerd,
in vergulde plaat met insc-
riptie¹²

Het portret gaat terug op de gravure van W. Delff van 1624, naar een schilderij van Van Miereveld met enige wijziging van de sjerp voor het aanbrenge van de bij de Ridderorde behorende penning aan een lint.

De letters van de yz. wijken meer dan gewoonlijk af vooral de M, C en S, hoewel de laatste letter varieert. Opvallend is het ontbreken van sommige punten tussen de woorden. De interpunctie is te halverhoogte, er is geen beginpunt.

Op de kz. komt het wapen (behalve de kroon en het ornamentje op het afhangende eind van de Kouseband) overeen met de penning van 1615, afgezien natuurlijk van het hartschild. De letters van het motto zijn gelijk aan die van no. 5.

De penning is ongedateerd, doch in ieder geval vervaardigd na de verheffing van de Prins tot Ridder van de Kouseband in 1627, wellicht onmiddellijk naar aanleiding van dit heugelijk feit, evenals de penning van Aert Verbeeck (Roovers 5), doch geen van deze beide, die waarschijnlijk wel ter gelegenheid van de opname in de Orde zijn gemaakt, vermeldt: EQ · OR · PERISCELIDIS

Tenslotte moet nog vermeld worden, voornamelijk met het oog op het omschrift en de vorm van de letters.

8. Prins Frederik Hendrik, 1630

Vz. naar voren en iets rechts gewend geharnast borstbeeld, binnen een grovere buiten- en een fijnere binnenparelrand het omschrift: * FRIDERICI * HENRICI * DEI * GRATIA * PRINCIP * AVRAICAE * COMIT * A * NASS * CATZ * EFFI

Kz. binnen een grove parelrand een lauwerkrans; een geharnaste arm uit een wolk rechts houdt een ontbloot zwaard omslingerd door een banderolle waarop: · PAT · — · RIAE · — · QVAE · — · PATRI · — · — · QVAE · (Bedoeld is patriaeque patrique). Ter weerszijden van het zwaard 16 — 30.

Kon. Penningkabinet. (Cat. 614) Messing 40. mm
Haarlem, Teylers Museum Z. 39,5 mm
Lit.: Van Loon II, 193, 2

Vooraf het omschrift op de vz. doet sterk denken aan dat van no. 1, het eindigt met EFFI (bij no. 1 met EFF) een gebruik hier te lande zeer ongewoon en mij alleen bekend van deze twee penningen; verder is de redactie zeer gelijkend, de woorden zijn halverhoogte gescheiden door rozetjes waarvan er enige zeker vijfbladig zijn, doch verscheidene onduidelijk. Het lettertype is grof doch in de meest karakteristieke letters is overeenkomst¹³.

Al de genoemde penningen zijn zeldzaam tot uiterst zeldzaam, op één stuk na. Het is bevreemdend, wanneer één werkstuk zoveel meer opgang

gemaakt schijnt te hebben dan alle andere en het prikkelt tot het zoeken van een mogelijke verklaring, waarom zo'n stuk dit bijzonder lot beschoren is geweest. De eigenaardige uitzondering maakt no. 5 de ovale niet gesigioneerde penning van Prins Maurits van 1615 die vrij veel voorkomt, meestal 55×45 mm groot in brons, zeldzamer in zilver, beide wel verguld, veelal met een oog, gewoonlijk aangesoldeerd, ook wel als één stuk met de penning gegoten, in het laatste geval enigszins versierd. Anders is vaak te constateren dat een oog verwijderd is. Eenzijdige penningplaten van voor- en keerzijde komen ook voor. Het kleinere formaat (5a) lijkt mij zeldzamer, ik heb daarvan nooit anders dan zilveren of verguld zilveren exemplaren gezien, alle hadden een oog. Het komt weinig voor bij Nederlandse penningen uit deze tijd, dat er veel koperen exemplaren zijn en minder van edeler metaal. De bronzen vooral zijn vaak afgesleten, waarschijnlijk veel gedragen of mogelijk ook als gekoesterd bezit ijverig gepoetst. Het moet een weinig kostbaar volksstuk zijn geweest, ook populair: op de veiling J. Schulman 4 juni 1946 was b.v. onder no. 379 een koperen doosje met als deksel de vz., als bodem de kz. van de penning.

De bewering, dat de penning vervaardigd is bij de verheffing van Maurits tot Ridder van de Kouseband is onjuist. Van Loon vergist zich dan ook in zijn beschrijving van de voorzijde: „Maurits' geharnast borstbeeld hebbende het lint deezer Ridderordre van de rechterschouder naar de slinker zijde ahangende". Deze verklaring kan niet juist zijn; de bovengenoemde gravure (Muller 113), waarop deze sjerp reeds afgebeeld is, dateert van 1608. Dat op de kz. het wapen voorkomt omgeven door het devies van de Orde, is evenmin een bewijs voor de bewering dat de penning is gemaakt ter gelegenheid van de verheffing. De conservatrice van de Atlas van Stolk maakte mij er op attent, dat op de prent van S. de Fries aangaande deze gebeurtenis, zowel het wapen is afgebeeld dat Prins Maurits tot 1613 voerde, als „het wapen soo 't Zijn Princelijke Excellentie voortaan sal voeren met alle zijn quartieren ende de Coussebandt rontomme" naar de tekst vermeldt. Waarom zal dan een penning van 1615 dat wapen dusdanig niet voeren, evenals penningen van 1619 en van 1624?

Al moet het in 1613 wel een joyeus feest en onthaal zijn geweest „waarmede nog drie volle dagen en nachten door de inwoonders van 'sGravenhaage wegens Maurits verheffing wierden gesleten", zoals Van Loon vermeldt, waarbij een draagpenning niet vreemd zou zijn geweest; het is toch niet aan te nemen, dat zo'n draagpenning eerst twee jaar na het feest gereed gekomen zou zijn. Zolang niet één pen-

ning met het jaartal 1613 voor de dag komt, kan vervaardiging voor dat feest nauwelijks aangenomen worden.

Te denken geeft het binnenomschrift van de vz.: EQ · OR · PERISCALIDIS, wat op geen enkele andere gegoten of geslagen penning van Prins Maurits voorkomt, ook niet op no. 1, die wat het portret betreft zoveel overeenkomt met deze penning. De uitdrukkelijke vermelding, die meer dan de helft van dat binnenomschrift inneemt, kan echter ook een andere oorzaak hebben: het lijkt mij mogelijk, in aanmerking genomen de waarschijnlijke populariteit van het stuk vooral onder de minder draagkrachtigen („dees kale neeten" worden in Hoorns Basuyn²⁴ „de gepredestineerden" genoemd) dat het is gebruikt, of zelfs ook speciaal gemaakt als propagandamiddel toen door Gommer en Armijn om het recht geloof werd gedongen. Voor deze rol was het ook uitermate geschikt, omdat het mede uitdrukking gaf aan de Engelse invloeden daarin, die niet zijdelings of in het verborgene werden uitgeoefend en waarvan beide partijen, maar de Contra-remonstranten het meest, een zeer gretig gebruik hebben gemaakt. De Engelse gezant Winwood, door de Contra-remonstranten aangevuurd, beïnvloedde de Engelse koning, die reeds protesteerde bij de benoeming van Vorstius in 1611 tot hoogleraar als opvolger van de in 1609 overleden Arminius. Zowel Winwood als zijn opvolger Carleton, beiden lid van de Raad van State werkten met de Contra-remonstranten mee. Maar er werd niet alleen om het recht geloof gedongen, doch ook om de Prins. Van vele zijden (niet het minst door zijn neef Willem Lodewijk, de Friese Stadhouder) werd pressie op Prins Maurits uitgeoefend om actief op te treden in deze kwestie, waarin de geschilpunten op godsdienstig gebied, met de verhouding tussen Kerk en Staat het uitgangspunt vormden, maar die tenslotte de kapstok werden, waaraan vele andere strijdvragen zowel van binnen- en buitenlandse politieke aard als op handelsgebied, zo mede persoonlijke wrok en wraak, verzet van het volk (met de predikanten) tegen de heren op het kussen, werden opgehangen. Reeds in 1610 vraagt de Hugenoote theoloog Richard Jean de Nerée, later veldprediker in Maurits' dienst, daarna Waals predikant te Leiden in een aan Maurits opgedragen geschrift in te grijpen. In 1615 draagt Uitenbogaerd zijn Verdediging van de Resolutie enz.²⁵ aan hem op; Trigland doet hetzelfde met zijn verweerschrift er tegen: Verdediging van de Leere enz. van 1616. Deze functie nu kon de penning eveneens vervullen en door de tegenpartij was daar moeilijk iets van gelijke strekking tegenover te stellen.

Uiteindelijk toen zelfs het gezag over het leger in het geding raakte kwam Maurits in beweging en werd van zelf de centrale figuur voor de

„Ware belijders van het 'Evangelie' die meenden dat zij „de echte oude geuzen waren en de bevrijdingsoorlog om hunnentwil was gevoerd". De Republiek werd met Israël vergeleken, Willem van Oranje was voor hen „die Moyses van zijn tijd"; Maurits is Jozua, Gideon, den Leeuw uyt Juda, David; Oldenbarnevelt is in een Geuzenlied de gevallen Lucifer¹⁶. Maurits zelf gewaagde van een keuze tussen Oranje en Spanje. Was er voor de „Princegeuze"¹⁷ toepasselijker leuspenning dan bovengenoemde? Het jaartal wordt dan tevens begrijpelijker, misschien eveneens het niet gesigneerd zijn van de penning.

Het zoeken in oude historiewerken, pamfletten en prenten of deze penning inderdaad dienst heeft gedaan als „slijkgeuzenpenning" heeft mij geen enkel resultaat opgeleverd, nergens wordt er gewag van gemaakt. Wel wordt in Arminiaanse pamfletten enkele malen het „jarter" (Garter) genoemd, waarmede Maurits aan de Engelse politiek is gebonden en niet zou kunnen samengaan met Frankrijk of wordt door Gomaristen gewezen op diens onbaatzuchtigheid in zijn kerkelijke actie, verwijzend naar het motto van het devies van de Orde. In prenten komt het devies al of niet met het wapen voor om Maurits' invloed in de twisten aan te duiden of te accentueren. Het Geuzenliedboek, dat in deze periode duidelijk Gomaristisch is, vermeldt de verheffing slechts terloops in een langademig vers dat een soort kroniek is van de daden van de Prins.

In sterke tegenstelling tot de populariteit van deze penning staat de grote zeldzaamheid van no: 8, doch toen waren de twisten geluwd en het in-het-geding-brengen van de Prins kwam niet ter sprake. Het feit van de verheffing op zichzelf kon bij het volk waarschijnlijk weinig belangstelling verwekken, zodat deze penning evenals de voor deze gebeurtenis geslagene uiterst zelden voorkomen.

Keren we na deze uitweiding terug tot Adriaen Rottermont, die behalve zilversmid plotseling een medailleur van betekenis geweest blijkt te zijn. Zeker van zijn hand zijn de onder 1, 2 en 3 genoemde portretpenningen van enige zeer vooraanstaande figuren in het leven van 's-Gravenhage tussen 1618 en 1625: de Stadhouders zelf, de graaf van Culemborg, gedeputeerde der Staten-Generaal en de graaf van Mansfeld, legeraanvoerder in dienst van de Republiek. Verschillende argumenten leiden met grotere of kleinere overtuigingskracht ertoe een vijftal andere penningen, die als gegoten een aparte plaats onder de toenmalige penningen innemen, met dit oeuvre in verband te brengen. Hiervan is no. 5, de portretpenning van Maurits van 1615 de oudste. De bijzondere

populariteit, die deze penning verwierf, kan de aandacht op Rottermont gevestigd hebben.

De stukken zijn van middelmatige kwaliteit of daar beneden. Het beste zijn de gesigneerde exemplaren en no. 4, bij deze laatste is bovendien naar een verband tussen voor- en keerzijde gezocht, minder eenvoudig dan portret en wapen of embleem, doch het blijkt dat dit niet dan met moeite is gelukt. Waren die gesigneerde stukken bestellingen? Met het portret van de graaf van Culemborgh is dat het geval geweest. Ook no. 1 is vermoedelijk besteld. Het kan zijn dat no. 3 eveneens besteld is en dat mogelijk no. 4 gezien Mansfeld's populariteit na het ontzet van Bergen op Zoom meer voor het publiek was bestemd. Maar waarom is het andere werk niet gesigneerd, was dat misschien het werk met een meer commerciële inslag? Niet dat dit laatste bij de gesigneerde werken ontbroken zal hebben, maar de medailleur kan op deze belangrijke stukken het meest zijn best hebben gedaan.

De latere toegeschreven stukken, vooral de beide portretten van Frederik Hendrik zijn in ieder geval met veel minder zorg bewerkt. De samenhang met het vorenstaande werk is onmiskenbaar; het maakt de indruk dat we niet te doen hebben met een navolger maar wel met een gemakzuchtige slordige zich herhalende medailleur. Van bijna alle stukken, gesigneerd of niet gesigneerd komen verschillen in grootte voor, het gebruikte metaal wisselt nogal eens, terwijl wijzigingen in de vorm niet zeldzaam zijn (verkleiningen van de gesigneerde stukken zijn soms niet gesigneerd); toch lijken al deze variaties uit dezelfde werkplaats afkomstig te zijn.

¹ G. K. Nagler, *Die Monogrammisten I*, München 1858, p. 1066, no. 2775; F. W. A. Schlickeysen, *Erklärung der Abkürzungen auf Muenzen der neueren Zeit des Mittelalters und des Alterthums sowie auf Denkmuenzen und muenzartigen Zeichen*, 3e ed. Berlin und Stuttgart 1896, p. 52.

² *Neues Archiv für Sächsische Geschichte* 23 (1902), p. 223.

³ L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists V*, London 1912, p. 126.

Thieme-Becker's *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXVIII*, Leipzig 1924, p. 341.

⁴ Het Kon. Penningkabinet bezit bovendien een ex. waarvan de rand met het omschrift is afgesneden: *Cat.* 548 (Br. 71 mm).

⁵ Forrer vermeldt ten onrechte dat het door hem afgebeelde ex. in het Kon. Penningkabinet berust.

⁶ E. J. Th. à Th. van der Hoop, "Het wapen van Maurits, Prins van Oranje". *De Nederlandsche Leeuw* 43 (1925), kol. 131.

⁷ D.w.z. Ernestus Princeps et Comes Mansfeldiae Marchio Castellii Novi et Butiglieriae Baro Heldrungae.

⁸ Op het ex. in het Kon. Penningkabinet zijn op vz. ter weerszijden van het borstbeeld de letters E-T ingesneden, op de kz. ter weerszijden van het wapen de letters L-H.

⁹ Fred. Muller, *Beschrijvende Catalogus van 7000 portretten van Nederlanders*, Amsterdam 1853, no 113g.

¹⁰ De toeschrijving aan Gideon d'Assegnies in *Cat. Gedenkpenningen Kon. Penningkabinet* berust op een drukfout.

¹¹ Zie: Van Loon I, 569, 1.

¹² Dit geëmailleerde exemplaar is gezet in een brede verguld zilveren rand, waaromheen een kabelrand met oog en ring. Op het vlakke gedeelte is aan beide zijden gegraveerd: Ter gedag^{is}e gegeven aan Godard Verdion geboren d'14 decemb' 1698 door zijn groot Vader en Moeder Godard Verdion en Sara de Roo (Ch. H. Read, *Catalogue of the Works of Art bequaethed to the British Museum by Baron Ferdinand Rothschild M.P. (The Waddestone Bequest)*, London 1902, no. 173, met afb.). De grootvader Godard Verdion (1649—1702) was juwelier te Batavia, waar zijn kleinzoon Godard 18 dec. 1698 gedoopt werd (Zie: *De Indische Navorscher* 1938, p. 82). Het is zeer goed mogelijk, dat deze juwelier het email, dat vooral in het wapen verschillende onjuiste kleuren vertoont, en de omlijsting heeft aangebracht, toen hij de penning aan zijn pasgeboren kleinzoon schonk.

¹³ Ten onrechte neemt Forrer een portretpenning van keizer Rudolf II onder het oeuvre van de veronderstelde Abraham Riese op. Deze is in Bohemen vervaardigd, vermoedelijk door Zacharias Kempf. Zie: V. Katz, *Die Erzgebirgische Prägemedaille des 16. Jahrhunderts*, Prag 1932, p. 288, no. 506.

¹⁴ Pamflet, Meulman no. 1567, geschreven kort vóór, of in 1618. Zie J. Bax, *Prins Maurits in de volksmeening der 16e en 17e eeuw*, (dissertatie) Amsterdam 1940, p. 248.

¹⁵ Pamflet, Knuttel no.é 1785. Zie Bax a.b., p. 246.

¹⁶ P. Leenderts Jr., *Het Geuzenliedboek*, Zutphen 1925, no. 199 (van 1618).

¹⁷ Zo worden de Contra-remonstranten genoemd in de titel van het pamflet Knuttel 2508.

SUMMARY

The Portrait Medals of Adriaen Rottermont — The account found by Mr. Beltjes, has definitely identified the master AR with Adriaen Rottermont; till now he was supposed to be the Saxon engraver Abraham Riese.

Three signed portrait medals are known. On stylistic grounds, six others can be attributed to the same artist. All are extremely rare but one: the medal of Maurice, prince of Orange, dated 1615 (n. 5). It may have been used for propagandistic purposes in the internal religious strife of that period.

1

2

Portretpenningen door Adriaen Rottermont

1

2

3

Portretpenningen door Adriaen Rottermont

1

2

Portretpenningen door Adriaen Rottermont